

Osman Nedim Tuna

TÜRKÇEDE TEKRARLAR

Tekrarlar, Türk dilinde, bilhassa en uygun şartlar altında 7-8 asırlık bir gelişmeden sonra iyice gürbüzleşen ve güzelleşen Türkiye türkçesinde önemli bir yer tutar. Sözlerin belli kurallara bağlı olarak böyle yan-yana kullanılmaları, dilimize kelime yaratma zenginliği, faaliyetlerin her türlüşünün, en ince bir şekilde söz ile ifadesini mümkün kılan fiilî şekiller zenginliği, tasvir zenginliği ve güzelliği... gibi çok esaslî özellikler kazandırmıştır. Hele onomathopéique fiil ve zarfların ifâde kudreti, eşsiz denebilecek kadar yüksektir. Hiç çekinmeden diyebiliriz ki, bu çeşit fiil ve zarflar, action'ları dile getirir, onlara hayat verir. Suların şarıl-şarıl akışı, kuşların cıvılcıvıl ötüşü, dalların çatır-çutur kırılışı, kızların fıkır-fıkır gülüşü... emsalsiz philologique buluşlardır.

Bu derece mühim olan tekrarları, şimdiye kadar bütün hâlinde ele alan bir inceleme yapılmamıştır. Jean Deny, gramerinde, genel olarak, konuya yanaşmışsa da, tetkiki ancak eserinin hacmi nisbeti ve çerçevesinde kalmış, binaenaleyh bir işaretten ileri geçememiştir. Birkaç yıl önce İsviçre Şark Dilleri Okulu profesörlerinden Thomas Godel'in neşrettiği küçük çapta, fakat çok orijinal gramerde de tekrarlar ihmal edilmiştir.

Yalnız tekrarlar konusuna giren bazı münferit çalışmalar olmuştur. Başa m - getirmek sureti ile yapılan tekrarlar üzerinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Romanoloji Bölümü lektörlerinden Félicien Brinzeu'nun «Garp Filolojileri Dergisi» nden ayrı basım olarak çıkan *La Réduplication A m - Initial* adlı incelemesi sabırlı bir gayretin mahsûlü olarak anılmaya değer. Bundan başka M. S. O. S. te Carle Foyle'un hendiadyoinler için yaptığı araştırma zikredilebilir. Burada ikiz olarak kullanılan sözlerin yanyana geliş kuralları tesbit edilmiştir. Dr. Saâdet Çağatay da uygurcadaki hendiadyoinleri *Uygurcada Hendiadyoinler* adı ile toplamıştır.

İleride aynı konuyu daha geniş çapta yeniden ele almak ümidi ile şimdilik meydana getirdiğim bu çalışmayı Anadolu Halk Edebiyatı nazım şekillerini incelerken, tekrarlara da temas eden büyük Türkolog Kowalski'nin aziz ruhuna ithâf ediyorum.

Türk dili, sözlerin yapısındaki söyleniş güçlüklerini, büyük bir canlılıkla, ortadan kaldırmaya çalışan bir dildir. Söyleniş güçlüğü ile anlatmak istediğimiz şey, bir sözün söyleniş sırasın-
da, yapı özelliğinden dolayı, konuşma üyelerimizin biri, birine hiç sıkıntı çekmeden, kolayca bağlanıveren kımıldanışlar yap-
masına karşı gelmesidir, Çok sık olarak yan-yana kullanılan
sözlerde de, bu güçlük ile savaşılr. Bunlar tıpkı bir tek söz
imişçesine muamele görürler.

Türk dilindeki fonetik olayların başlıcaları şunlardır :

1. Hiatusilger «boşluk öldüren»; Türk dili yönünden bir ba-
kımaya, morfoloji ile de ilgili olan bu olay, bir sözde biri-biri ar-
kasına iki ünlünün bulunmasına karşı koyar:

sor-ma-y-ayın~sor-m'ayın
bol-ma-y-alım~bol-m'alım
aň-la-y-ayım~aňl'ayım
baş-la-y-alım~başl'alım v.b.

2. Contraction «büzülme, sıkışma»; iki veya daha çok ünlü-
nün tek bir ünlü yahut ünsüzde toplanmasıdır. Bu bir diftong
da olabilir:

kahve altı > kāvaltı; pek iyi > peki > peki; bağır- > bār-;
yigirmi > yirmi v.b.

Şu örneklerde «haplogie» nin varlığı da ileri sürülebilir:

yapa umadık > yapamadık > yapamadık; yapsa idiniz >
yapsaydınız; bile aldı > bil'aldı; iki ay > iki'ay; altı ay > alt'ay; ye-
ti ay > yet'ay v. b.

3. Krassé «karışma»; birlikte kullanılan sözlerde birinci sö-
zün sonundaki ünlü veya yarı ünlü ile, ikinci sözün başındaki
ünlü veya yarı ünlünün erimesidir.

ay oğul > ayol; bir ayaktan > biyaktan > bayaktan; bir
bir yıldır > bi yıldır > bıldır.

4. Métathèse «yer değişimi»; bir söz içinde bir sesin, öteki-
nin yerine geçmesidir.

kutrul- > kurtul-; körset- > köster- > göster-; yatsık > yas-
tık, edrem > erdem v.b.

5. Assimilation «benzeşme»; bir ünsüzün başka bir ünsüzü,
bütün-bütüne veya az-çok, kendine benzetmesidir.

aňla- > anla- > anna-; diňle- > dinle- > dinne-; yapmazsın
> yapmassın; gelmez ise > gelmezse v.b.

6. Dissimilation «benzeşmeme»; biri-birinin tıpkısı olan iki
ünsüzden birinin ötekinden farklı bir değer kazanmasıdır.

oğullar > oğuldar; muşamma' > muşamba; hammal > ham-bal v.b.

İsimlerden -la-, -le- ile yapılan fiiller ile, kökü l ye biten fiillerin, meçhul şekillerinde -l- kullanılmaması olayı da, bir dissimilationu andırmaktadır.

dinle-l- > dinle-n; bil-i-l- > bil-i-n-; kıl-ı-l- > kıl-ı-n-

7. Gémination "ikizleme"; bir söz içinde bir ünsüzün biri-biri ardınca iki defa söylenmesidir. Bu bir çeşit hece denkleştirilmesi olup Türk dilinde dâimâ iki heceli sözlerde görülür.

asığ > assı; ısığ > ıssı; işi > issi; ana > anne; çıkar- > çık-kar-; iki > ikki; yeti > yetti; sekiz > sekkiz; tokuz > tokkuz; elig > elli v. b.

8. Düşme: Bir sözde bir ünlü veya ünsüzün yahut bir ses kümesinin belli bir etki ile yerini bırakmasıdır. Bu etki Türk dilinde ünlünün vurgusu az olan orta hecede bulunmasıdır:

özere > üzere > üzre; burada > burda; kodira > kozra > kosra; yumurtala- > yumurtla-; yumuşak > yumşak, v.b.

Ünsüz düşmesi için en uygun durum, ünsüzlerin, kulağı tırmalayacak kadar tekrarlanması, yani cacophoni'dir.

sıcak-cık > sıcacık; ufak > rak > ufarak; ufak-cık > ufacık; küçük-çük > küçücük; küçürek > küçürek.

Ses kümelerinin düşmesi, muhtelif etkilerle olur:

karındaş > karndaş > kardaş

senler > sler; taşık- > çık-;

alıp bar- > alppar- > appar- > apar-;

ıda bar- > iya bar- > iyi ber- > iber > y-iber- v. b.

Haplologie; Bir söz içinde biri-birinin benzeri olan iki ses kümesinden birinin düşmesidir.

başla-y-ayım > başlayım

oyna-ma-y-ayım > oynamayım

kel-e yorı-r > keliyor > ge.iyor

bil-me-y-e yorı-r > bilmiyor

bar-ur > bar-ır > bar

ot-a-taçı > otaçı

sa-y-ı-y-ı > sayıy-ı > sayı- > say-

Cihanbeyli-li > Cihanbeyli «Cihanbeyli köyünden»

Abdallı-lı > Abdallı «Abdallı köyünden»

Afşarlı-lı > Afşarlı «Afşarlı köyünden»

Yahyalı-lı > Yahyalı «Yahyalı köyünden» v.b.

Görülüyor ki, biri-birine adam-akıllı zıt olaylar, her yönden

dilimize çeki-düzen vermeye çalışmaktadır. Benzeşme ile benzeşmeme ve ikizleme ile ünlü ünsüz düşmesi, yahut ses kümeleri düşmesi, buna örnek olarak gösterilebilir. Şu hâlde, Türk dilinin tekrârı sevmediği yolundaki iddiâları, genel anlamda almamak ve pek kesin olarak karşılamamak gerekir. Çünkü, bu türlü iddiâların kaynağı, «düşme» olayının, yukarıda gösterdiğim örnekleridir. Oysa ki, bu örnekler, sayılı denecek kadar, sınırlıdır. Hakikaten, benzer sözlerden çoğun kaçınılmaktadır. Ancak, bu bütün sözlerde, benzer seslerden kaçınılır demek değildir. Öyle olsa idi, dilimizde bibi, hımmım, baba, şakşak, pohpoh v.b. gibi biri-birinin tıpkısı iki heceden yapılmış olan ve yüzleri aşan bir söz hazinesi olamazdı. Fakat, bu sözler de, olduğu gibi kullanılmazlar. Birçokları, büyük bir incelikle ve köklü kurallara dayanılarak, genişletilmişlerdir. Öyle ki, bu sözlerin biri-birinin tıpkısı iki heceden yapılmış olması kulağımızı tırmalamaz: fır-fır-ık, şakşak-ı, gal-gal-ak, pür-pür-üm, çin-çin-ek, çit-çit-an v.b. gibi.

Bundan başka, dilimizde birçok tekrar kipi vardır. Konuşur iken sözlerimizi bu kiplere dökeriz. Her kip baş-başına bir anlam taşır ve biz bu anlamlardan en güzel bir şekilde faydalanabiliriz. Meselâ: koşan-koşana deyince, gözümüzün önüne telâşlı bir sahne gelir, herkesin koştuğunu anlarız. Bu kipe belli bir fiil kümesinin bütün fiillerini yerleştirebiliriz. Düşen-düşene, bağırان-bağırana, gülen-gülene, ağlayan-ağlayana v.b. gibi

Yapsa-yapsa, dediğimiz zaman, birisinin yapacağı bir iş hakkında tahmine girişiyoruz, demektir. Bu kipe de, belli bir fiil kümesinin bütün fiillerini, teker-teker koyabiliriz: Gitse-gitse, olsa-olsa, şöylese-söylese, bilse-bilse v.b. Bu kiplerin sayısı pek çoktur.

Cümlede de tekrârın büyük yer tuttuğunu görüyoruz. Paralel söz dizilerinde, fiillerin çekimi, dâimâ aynidir ve cümleyi çoğun, aynı fiiller bitirirler. Sıfatlar, zarflar, edatlar v.b. bir çok yerde ikişer-ikişer kullanılırlar. Cümlelerin, duygulanmanın, çeşidine göre, renklendiğini ve özel tekrarlar ile süslenip, güçlendiğini görürüz. Konuşmalarımızda hendyadyoinler geniş çapta kullanılır. Dilimizden düşürmediğimiz ata sözleri, savlar, deyimler, köklü bir şekilde tekrâra dayanırlar.

Türk dilinde, bu denli, büyük bir kaynak olarak kullanılan tekrar, son kertede sağlam kurallara bağlıdır. Hiçbirimiz bir kipe o kip ile ilişkisi olmayan bir sözü dökemeyiz. Çünkü, dil şu-urumuzun karşısında, bu yabancı şekil derhal sırttır, onu yadır-gayıveririz.

A

İsim ve sıfatlarda tekrarlar

1. a. Ünlü ile başlayan sözlerin başına, doğrudan-doğruya ünsüz ile başlayanların ünsüzü kaldırıldıktan sonra, m- getirilerek yapılan tekrarlar. Bu tekrarlar fiillerde de kullanılır.

erik m-erik; kapı m-apı; kara m-ara; kırık m-ırık; delik m-elik; yapmam m-apmam, gibi.

b. Ünlü ile başlayan sözlerin başına doğrudan-doğruya, ünsüzle başlayanların ise ünsüzü kaldırıldıktan sonra bir m- getirilir; söz kalın, ikinci hecedeki ünlü dar ise. her iki hecedeki ünlü u, ince ise ü olur. İkinci hecedeki ünlü geniş ise, o takdirde yalnız ilk hecedeki ünlü, sözün kalın olması halinde u; ince olması hâlinde ü olur. Bu şekle bugün çoğun Afyon dolaylarında rastlanır.

çocuk m-ucuk; alan m-ulan; açık m-uçuk
yapar m-upar; köpük m-üpük; ezik m-üzük.

2. Tekrarlanan söz kalın ve ünlülerden ikinci hecede olanı dar ise, her iki ünlü u ve ince ise ü olur; eğer ikinci hecedeki ünlü geniş ise, yalnız ilk ünlü değişerek u veya ü olur.

ters türs; alık uluk; böcek bücek; tekin tükün
çatı çutu; çatal çatal v.b.

3. Yalnız sıfatlarda kullanılan bu şekilde, sıfatın ilk hecesi alınır, hece ünsüz ile bitiyor ise, bu ünsüz atılır, aksi takdirde doğrudan-doğruya -m, -p, -s, -r seslerinden biri getirilir.

yam-yassı; sap-sarı; mos-mor; ter-temiz.

Bazau araya bir ünlü getirilir. Bu ünlü, söz kalın ise -a-; ince ise -e- dir,

sap -a- sağlam; çer -e- çevre; tap -a- tâze; bes -e- belli;
güp -e- gündüz; yap -a- yalnız

Bazan - görünüşte r den sonra -l- getirilir.

çır -ı - l - çıplak; sır -ı - l - sıklam

Özel olarak yep-i-s-yeni de bir -s- görülür. Bundan başka up-ufak yerine un-ufak kullanılmaktadır. Bu söz başka türlü de izah edilebilir.

4. Şekil itibarı ile yabancı olmakla beraber bugün hâlâ kullanılan bir tekrar da be ile yapılır.

öz-be-öz; süt-be-süt; can-be-can; ced-be-ced.

5. «Çok» anlamı veren aşağıdaki şekilde, birinci sözün sonunda -(n)in̄ > -(n)ın, -(n) in̄ > -(n) in, ve ikinci sözün sonunda -ı, -i; -sı, -si bulunur.

bal-ın bal-ı «en tatlı, bal, çok tatlı bal»

yeşil-in yeşil-i «en yeşil, çok yeşil»

kaba-nın kaba-sı «en kaba, çok kaba»

sivri-nin sivri-si «en sivri, çok sivri»

6. «Çok» anlamı veren aşağıdaki şekilde ise birinci parça çoğul ekili, ikinci parça üçüncü şahıs iyelik ekilidir.

Hanlar Han-ı

beg-ler begi

güzel-ler güzel-i

ulu-lar ulu-su

çiçek-ler çiçeğ-i

Tanrı-lar Tanrı-sı

7. «mı» soru edatı ile yapılan aşağıdaki şekil de, intensité bildirir.

kara mı kara «çok kara, son derece kara»

kaba mı kaba

azgın mı azgın

güzel mi güzel

korkunç mu korkunç

şirin mi şirin

8. Bazan sıfat, düpe-düz, iki defa söylenir. Bu taktirde sıfatı alan söz genel olarak çoğul eki ile kullanılır.

uslu-uslu çocuklar

iri-iri öküz-ler

gök-gök karpuz-lar

gıcır-gıcır ayakkabı

kırmızı-kırmızı biraz

B

Zarflarda tekrarlar

I

Tabiat Taklidi Zarflar

Tek Heceliler

1. a. tıs-tıs tıs-la- «yılan veya kaz sesini taklit»

şıp-şıp şıp-la- «suyun damlama sesini taklit»

hor-hor hor-la- «uyku sesini taklit»

- pat-pat pat-la- «kestâne ve benzerlerinin ateşte çıkarıldığı ses, tüfeğin sesi v.b.,»
 puf-puf puf-la- «can sıkıntısı sesini taklit»
- b. virç-virç virç-la- «civık bir şeye basıldığında çıkan sesin taklidi»
 zonk-zonk zonk-la- «baş ağrısı için kullanılan taklidî fiil»
 gurk-gurk gurk-la- «tavuk ve benzerlerinin sesi, bağırsaklardan gelen ses»
 cump-cump cump-la- «suyun içine düşen şeylerin çıkardığı ses»
 cırt-cırt cırt-la- «içi sulu birşeyin kabuğuna basınca patlamaktan çıkan ses»
2. a. bel-bel bak- «aptal aptal bakmak»
 vir-vir konuş- «çok konuşmak»
 şır-şır ak- «su hafif-hafif, az-az akmak»
 hös-hös yürü- «başı önünde, suratı asık yürümek»
 küt-küt vur- «hızlı-hızlı ve şiddet ile vurmak»
 hot-hot söyle- «kaba-kaba, aklına geldiği gibi söylemek»
- b. virç-virç bat- «civık bir şeye batmak»
 cırt-cırt yırt-
 hart-hart ısır-
 gümp-gümp atla-
 trank-trank at
 cart-cart sök-
 zonk-zonk uğulda-
3. a. Söz kalın ise ikinci parçanın ünlüsü u, ince ise ü olur.
 çat-çut kır-
 cak-cuk çiyne- «sakız için kullanılır»
 kem-küm et- «söyleyeceği sözü ağızında gevelemek, kekelemek»
- b. cart-curt et- «sağa-sola kabadayılık etmek»
 hart-hurt ısır-
 garç-gurç sök- «çiviye, sandık gibi eşyayı»
 fart-furt et- «sağa sola palavra atmak»
4. a. Özel durumda olanlar :
 hık-mık et- «söyleyeceğini ağızında gevelemek, saklamak istemek»

- çat-pat konuş- «şöyle-böyle, yeni-yeni konuşmak»
 pat-küt vur-
 b. virt-zırt gir- «ikide-birde girmek»

İki heceliler

Bu zarflar tek hecelilerden, genel olarak -r, -l, nadiren -k, ile genişletilmiş şekillerdir.

1. a. Ünlüleri iki hecede aynı olanlar :
 - cumbul-cumbul cumbul-da- «bol su içinde çırpınan sesi»
 - püfür-püfür püfür-de- «rüzgârın hafif-hafif, serin-serin esmesi»
 - zingır-zingır zingır-da- «sallanma, titreme sesi»
 - kikir-kikir kikir-de- «şımarık-şımarık ve sürekli olarak gülmek»
 - zingıl-zingıl zingıl-da- «sallanma, titreme sesi»
 - tiril-tiril tit-re-
- b. Ünlüleri farklı olanlar
 - şangır-şangır şangır-da- «büyük madeni porçaların çarpışma sesi, su içinde hareket ettirilen madeni parçaların çarpışma sesi»
 - efil-efil efil-de- «rüzgârın hafif esmesi, yürek çarpıntısı, telâş»
 - homur-homur homur-da- «ayı ve benzeri hayvanların sesleri, insanların kalın ve anlaşılmaz sözleri»
 - hösül-hösül hösül-de- «kabahatli bir kimsenin söylene-söylene gitmesi»
2. a. Ünlüleri aynı olanlar :
 - vızık-vızık öt- «güvercin palazlarının ötmesi, fare yavrularının bağırmaları»
 - bicil-bicil konuş- «küçük çocuğun tatlı-tatlı konuşması»
 - cubul-cubul yıkan-
 - hüngür-hüngür ağla-
- b. Ünlüleri farklı olanlar :
 - tangır-tangır yuvarla-
 - fongur-fongur kayna-
 - höllüm-höllüm yürü- «sallana-sallana, düşünceli-düşünceli yürümek»
3. a. İkinci parçasının başına m- getirilenler :
 - Ünlüleri aynı olanlar
 - şingır-mingır oyna-

şıkır-mıkır oyna-
tingir-mingir yuvarla
tıkır-mıkır yuvarla-
şingil-mingil oyna-
tenger-menger yuvarla-
teker-meker in-

Şu örnekte m- yerine p- kullanıyor :

çıtır-pıtır konuş- «tath tatlı ve sür'at ile konuşman»

b. Ünlüleri farklı olanlar :

tağır-mağır git- «halat arabası ile arnavut kaldırımı
üzerinden gitmek»

takır-makır yürü- «takunya ile yürümek»

şəngir-mağır kırıl-

şakır-makır oyna-

4. Söz kalın ise ünlüleri u, ince ise ü, olarak kullanılırlar.

çatır-çatur kır-

haldır-huldur git- «külüstür bir araba ile bozuk bir
yoldan hız ile gitmek»

ebil-übül yürü- «yürümeye yeni başlıyan küçük çocuk-
efil-üfül es- «rüzgâr serin-serin esmek»

5. Özel durumda olanlar :

patır-kütür düş- «ağaçtan meyvaların düşüşü»

pata-küte giriş- «döğüş et-»

apar-topar getir- «yaka paça edip getirmek, acele ge-
tirmek»

hapur-küpür ye- «oburca yemek»

paldır-küldür yuvarla-

avur-zavur söyle- «ipe-sapa gelmez sözler söylemek»

abuk-sabuk konuş- «ipe-sapa gelmez sözler söylemek»

II

*Tabiat taklidi olmayan veya olup ta taklitliği artık belli
olmayan zarflar.*

Önüne geldiği fiil ile bir kökten olan zarflar

1. -k ile yapılanlar :

a. İki hecesindeki ünlüsü aynı olanlar

mıncık-mıncık mıncık-la-

kırık-kırık kırık-la-

tırmık-tırmık tırmık-la-

didik-didik didik-le-
 ilik-ilik ilik-le
 çizik-çizik çizik-le-

b. Ünlüleri ayrı olanlar :

oyuk-oyuk oyuk-la-
 delik-delik delik-le-

2. -m ile yapılanlar. Bunlarda -m den önceki ünsüzlerin çoğun l,r,z olduğu görülür.

Bu ünsüzlerden başka v, y ve tek-tük te n, g'ye raslanır.

a. Ünlüleri aynı olanlar :

sızım-sızım sız-la-
 kıvrım-kıvrım kıv-ra-n-
 ilim-ilim il-i-
 inim-inim in-le-
 burum-burum bur-u-l-
 kurum-kurum kur-u-l-
 sürüm-sürüm sür-ü-n-
 bürüm-bürüm bür-ü-n-
 üzüm-üzüm üz-ü-l-
 süzüm-süzüm süz-ü-l-
 büzüm-büzüm büz-ü-l-

b. Ünlüleri farklı olanlar :

bayım-bayım bay-ı-l-
 sarım-sarım sar-ı-l-
 savrum-savrum savr-u-l-
 kavrum-kavrum kavr-u-l-
 erim-erim eri-
 ezim-ezim ez-i-l-
 gerim-gerim ger-i-l-
 eşim-eşim eş-i-n-
 tepim-tepim tep-i-n-
 oyum-oyum oy-u-l-
 koyum-koyum koy-u-l-
 soyum soyum soy-u-l-
 öğüm-öğüm öğ-ü-n-
 döğüm-döğüm döğ-ü-n-

3. -n ile yapılmış olanlar :

esin-esin es-
 akın-akın ak-

- yığın-yığın yığ-
dizin-dizin diz-
4. -ş ile yapılmış olanlar:
didiş-didiş did-i-ş-
itiş-itiş it-i-ş-
çekiş-çekiş çek-i-ş-
kakış-kakış kak-ış-
yapış-yapış yap-ı-ş-
5. - z ile yapılmış olanlar:
iz-iz iz-le-
göz-göz göz-le-

III.

Zarf kipleri

1. Çeşitli yapıdaki sözlerin ikişer-ikişer kullanılması ile meydana gelenler:

yürüye-yürüye gel-
güle-güle katıl-
oynaya-oynaya bitir-
buram-buram tüt-
burcu-burcu koç-
lokma-lokma ye-
yapma-yapma gül-
gülünç-gülünç oyna-
bardak-bardak iç-
alık-alık bak-ı-n-
güzel-güzel anla-t-
tatlı-tatlı konu-ş-
sessiz-sessiz yaklaş-
görmemiş-görmemiş bak-
kırmızı-kırmızı ol-
yeşil-yeşil aç-
az-az yap-
on-on ver-
bir-bir say-
ikişer-ikişer dağı-t-
dik-dik bak-

2. Fiilin bildirdiği işin süreli olduğunu anlatanlar:

Bunlar bir fiilin ünlü gerundium şekli olup yan-yana kullanılan iki parçadan ibâettir:

yürüye - yürüye gel -
 güle - güle katıl -
 oynaya - oynaya bitir -
 düşe - düşe geç -

3. Fiilin bildirdiği işin aralıklı olarak yapıldığını gösterenler:
 Bunlar bir fiilin -ıp, -ip (güney şivesi için) gerundium şek-
 linden ibarettir:

bakıp-bakıp ağla-
 gülüp-gülüp geç-
 atlayıp-atlayıp düş-
 yolup-yolup saç-

Fiilden yapılma zarflar pek çoktur. Fiilden yapılma tekrarlar bölümünde, onları da göstereceğimden, burada anmayı fazla buldum. Gerundium şekli, daha önce bildirmemin sebebi, bu şeklin tasrihsiz oluşudur. Bu gerundium şekillerinden başka, bir şeyin belli bir zamandanberi yapılmakta olduğunu gösteren şu şekiller de çok geniş çapta kullanılır:

4. a. Şu yalan dünyaya gel-dim gel-eli
 Severim kır atı bir de güzeli
 Bu herif bil-dim bil-eli vicdansızdır. (Ömer Seyf.)
 Ben de üç senedir, seni al-dım al-alı, bütün duyduklarımı, düşündüklerimi, yazıyorum. (Ömer Seyf.)
 Ne olduğunu dünyada bilmezsin. evlen-din evlen-eli aradığın bir şey (Ömer Seyf.)
 Mektepten çık-tık çık-alı görüşmedik (Ömer Seyf.)
 Buraya girdik gir-eli peri masalından başka bir şey işittik mi? (Ömer Seyfi)
- b. Ol-dum ol-ası böyleyimdir.
 Tanı-dım tanı-y-alı işim rast gitmiyor.
- c. gör-düm gör-esi-ye
 bul-dum bul-ası-ya
 yaptı yap-ası-ya

5. İki kişinin veya iki şeyin biri-birine karşı durumlarını gösterenler:

Bu şekil son kertede ilgi çekicidir. Çünkü yalnız üye adları ile yön bildiren sözlerden yapılır. Bu sözlerin ikincisi hem üye adlarında, hem yön bildiren zarflarda datif ekilir.

- a. Üye adları ile yapılanlar:
 baş-başa uyu-

- kafa-kafaya ver- «bir iş için birlikte gizlice konuşmak,
yüz-yüze konuş-
saç-saç gel- «döğüşmek»
göz-göze bakış-
burun-buruna gel- «ani olarak ve çok yakından biri-
birinin karşısına çıkmak»
ağız-ağıza konuş- «çok yakından konuşmak»
dudak-dudağa gel-
diş-dişe ol- «döğüşmek»
kulak-kulağa ver- «gizli konuşmak»
boyun-boyuna ol- «biri-biri ile son kertede dargın ve
kavgalı olmak»
boğaz-boğaza döğüş-
gırtlak-gırtlığa gel- «döğüşte biri-birinin gırtlığına sa-
rılmak»
yanak-yanaga ver-
ense-enseye gel- «bir güreş deyimi; güreşçilerin bir-
birinin ensesine yapışması»
omuz-omuza savaşı- «beraberce savaşmak»
göğüs-göğüse gel-
sırt-sırtta otur-
koyun-koyuna yat-
kucak-kucağa uyu-
karın-karına gel-
göbek-göbeğe oyna-
kol-kola gez-
dirsek-dirseğe otur-
bilek-bileğe gel-
avuç-avuca yakala
yumruk-yumruğa döğüşmek
tokat-tokada ol-
şamar-şamara gel-
pençe pençeye döğüş-
tırnak-tırnağa gel- «döğüşmek»
diz-dize otur-
taban-tabana ol- «biri-birine son kertede zıt olmak»
v.b.
- b. Yön bildiren sözler ile yapılanlar, bulunma bildirirler:
iç-içe geç-
alt-alta koy-

üst-üste gel-
 ön-öne diz-
 ard-arda vur-
 arka-arkaya sırala-
 yan-yana dur-
 dal-dal yürü- «arka-arkaya yürümek»
 karşı-karşıya gel-

6. Bir araya gelme, sıkışma, toplanma bildiren şu zarf ta-
 oldukça kullanışlıdır:

hınç-a-hınç dol-
 leb-a-leb dol-
 bas-a-bas doldur-

7. Bir şeyin, kendisi ile ilgili bulunan başka bir şeye ka-
 vuştuğunu gösterir:

- a. baş-lı-baş-ı-n-a ol-
 boy-lu-boy-u-n-a uza-n-
 yer-li-yer-i-n-e koy-
 köy-lü-köy-ü-n-e git-
 ev-li-ev-i-ne dön- v.b.
 b. boy-lu-boy-u-n-ca yat-
 huy-lu-huy-u-n-ca ol-
 yer-li-yer-i-n-ce konuş-
 yol-lu-yol-u-n-ca yap-
 hal-li-hal-i-n-ce davran- v.b.

8. Birinci parçası, üçüncü şahıs iyelik ekli, ikinci parçası,
 üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra, datif ekli olanlar.

a. Fiilin bildirdiği işin büyük bir isabet ile, ne eksik ne
 fazla, tamamı tamamına yapıldığını veya bir şeyin bir başka şe-
 ye yüzde yüz benzediğini yahut uygun geldiğini gösterir.

Bir eşyanın herhangi bir tarafını gösteren sözler ile yapı-
 lanlar:

deliği-deliğine uy-
 kerttiği-kerttiğine uy-
 dibi-dibine gel-
 gediği-gediğine uy-
 tepesi-tepesi dol-
 ağzı-ağzına doldur-
 kılı-kılına gel-

Zaman bildiren sözler ile yapılanlar:

senesi-senesine öde-

haftası-haftasına yetişir-
günü-gününe çalış-
saati-saatine gel-
dakikası-dakikasına bitir-
saniyesi-saniyesine öğren-

Yazı ve yazı ile ilgili olan şeyler için kullanılan sözler ile yapılanlar :

Yaprağı-yaprağına çek-
sahifesi-sahifesine öğren-
satırı-satırına ezberle-
cümlesi-cümlesine söyle-
kelimesi-kelimesine anlat-
harfi-harfine yaz-
elifi-elifine bil-
çizgisi-çizgisine çek-
noktası-noktasına benze-
virgülü-virgölüne yaz-

Çeşitli sözlerden yapılanlar :

gücü-gücüne bitir-
zoru-zoruna yap-
tamamı-tamamına benze-
şipı-şipına yap- «çabuk yapmak»
rengi-rengine uy-
tıpı-tıpına ol-
sıcağı-sıcağına söyle-

b. Bir işin boş yere yapıldığını gösterenler :

kuru-kuruya söyle-
boşu-boşuna yap-
körü-körüne dine-
pisi-pisine kaybet-

c. Pek te kesin olmayan bir karşılaştırma ; bir beğenme veya beğenmeme gösterenler :

lafı-lafına uyma-
sözü-sözüne benzeme-
özü-özüne uy-
huyu-huyuna uy-
boyu-boyuna uy-
biri-birine bak-
kendi-kendine öğren-

9. Fiilin bildirdiği işin kademe-kademe yapıldığını gösterenler :

Bunlar "bütün,, anlamına gelirler. Zarfın birinci parçası ablatif, ikinci parçası datif ekli olup, bazan «bir» bazan «bir» ve «öbür» ile kullanılırlar :

a. Üye adları ile yapılanlar

baştan-başa yak-
yürekten yüreğe ak-
ağızdan-ağıza dolaş-
kulaktan-kulağa yayıl-
elden-ele geç-
avuçtan-avuca dolaş-
kucaktan-kucağa koş-
ayaktan ayağa geç-

b. Zaman bildiren sözler ile yapılanlar :

Bunlar genel olarak, azalma, çoğalma ; iyileşme, kötüleşme bildiren durumlarda kullanılırlar.

asırdan-asıra kuvvetlen-
yıldan-yıla art-
seneden-seneye zayıfla-
aydan-aya düş-
haftadan-haftaya kötüleş-
günden-güne zenginleş-
saatten-saate gürbüzleş-
dakikadan-dakikaya çoğal-
saniyeden-saniyeye iyileş-

c. Çeşitli sözlerden yapılanlar :

boydan-boya uzan-
uçtan-uca git-
oradan-oraya koş-
içten-içe kız-
bir yandan bir (öbür) yana git-
doğrudan-doğruya söyle-
gizliden-gizliye sev-
açıktan-açığa anlat-
bir taraftan bir (öbür) tarafa geç-
damdan-dama at-
kapıdan-kapıya uğra-
eglenceden-eglenceye koş-
bacadan-bacaya uç-

10. Fiilin bildirdiği işin uzun bir zaman sürdüğünü anlatan zarflardan biri de, zaman bildiren sözlerden yapılır. Zarfın birinci parçası çoğul, ikinci parçası üçüncü şahıs iyelik ekilidir:

yıllar-yılı bekle-
aylar-ayını geç-
haftalar-haftasını sür-
günler-günü yat-
saatler-saati ağla-
dakikalar-dakikasını bak-
saniyeler-saniyesi geç-

11. Zaman bildiren sözler ile yapılan ve yabancı bir şekil olduğu için sık sık kullanılmayan bir zarf kipi de azalma veya çoğalma, iyileşme veya kötüleşme v.b. göstermek için kullanılır. Fiilin bildirdiği iş basamaklı bir şekilde yapılır.

yıl-be-yıl pahalıdırlar-
ay-be-ay azal-
gün-be-gün çoğal-
saat-be-saat kötüleş-
an-be-an yaklaş-

12. Aşağıda göreceğimiz zarf şartı bağı bir durumu anlatmak için kullanılır. Kısmen bir tahmin anlamı da gösterir.

nihayet ve nihayet bir yıl sürsün
ancak ve ancak beş kilo gelebilir.
Yalnız ve yalnız bugün içindir.
Sâde ve sâde siz gideceksiniz.
Elbette ve elbette yardım edecektir. v.b.

13. Fiilin bildirdiği işin düzensiz olarak yapıldığını gösteren aşağıdaki zarfta, birinci parça müsbet, ikinci parça menfi sıfat ekilidir.

sıralı-sırasız git-
vakitli-vakitsiz gel-
düzenli-düzensiz konuş-
saatli-saatsiz buluş-
belli-bellisiz sol- v.b.

C

Fiilden yapılma tekrar şekilleri

Şimdi göstereceğimiz her şekil başlı-başına, bir tekrar kipidir. Bu kipe, belli bir fiil kümesinin (active, passive, transtive, intransitive, réciproque, réflexive, factitive v.b.) bütün filleri yerleştirir-

lebilir. Bir kip bütün şahıslar için kullanılabileceği gibi bir kaç şahıs için, hatta, bazan, bir tek şahıs için de, kullanılabilir. Şahısların değişmesi ile ufak-tefek anlam değişiklikleri olabilir. Biz, gerek, bir kipe girebilen fiil kümelerinin, nelerden ibaret olduğunu, gerek, her şahıs için kullanılıp kullanılmadığını göstermeyeceğiz. Burada emir ve iltizâmî sigalarından başka bütün sigalarda yalnız üçüncü şahıs dikkat nazarına alınmıştır. Yapılış ve anlam bakımından biri birine yakın olan kipleri, lâtin rakamları altında, birer küme olarak, topladık. Böylece, asıl göstermek istediğimiz şeylerin örneklere boğulmasına karşı gelmiş olduğumuzu sanıyoruz. Fiil çekim eklerinde, çekimin tanıdığımız ilk şeklini değil, güney şivesinde kullanılan şeklini tercih ettik ve yalnızca düz ünlü'lü şekillerini aldığımız için diğer şekillerin tutacağı yerden faydalandık. Burada, önem ile, üzerinde duracağımız bir konu da vurgudur. İsterdik ki her bölümde ve her kipte anlam değiştiği zaman vurgunun aldığı durumu gösterelim. Fakat, bu gün için bu çok geniş bir konu olurdu. Onun için her kipte her anlam değişişinde, belli bir kurala göre değişen vurguyu inceleme işini, bir başka zaman ele almak üzere bir kenara bırakıp, sadece bir mes'ele olarak hatırlatmayı doğru bulduk.

1. ... -ar ... -ar, ... -er ... -er v.b.
2. ... -maz ... -maz, .. -mez .. -mez v.b.
3. ... -tı ... -tı, .. -ti ... -ti v.b.
4. ... -miş ... -miş, .. -miş .. -miş v.b.
5. ... -ı-yor .. -ı-yor, .. -i-yor .. -i-yor v.b.
6. ... -acak ... -acak, .. -ecek .. -ecek
7. ... -ayım ... -ayım, .. -eyim .. -eyim
8. ... -alım ... -alım, ... -elim .. -elim
9. ... -sın ... -sın, ... -sin ... -sin v.b.

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, kipleri şu anlamlarda kullanılırlar:

a. Fiilin bildirdiği işin çok yapıldığını veya yapılacağını bildirirler.

ör: Dün gece seyrimde coştuydu dağlar
Seyrim ağlar ağlar Pir Sultan deyü
Gündüz hayalimde geçe düşümde
Düş de ağlar ağlar Pir Sultan deyü
Aktaş boyladım boyladım
Aktaştan sızık tapmadım

Oymak ılgadım ılgadım

Ay sendin suluv tapmadım

Köktaş boyladım boyladım

Köktaştan sızık tapmadım

Köptü ılgadım ılgadım

Kögüstü sendin tapmadım

b. Bir dilekte veya şikâyetinde bulunan kimseyi atlatmak, baştan saymak için kullanılır.

ör : Yapar ! yapar ! Sen hiç merak etme !